

OLASI KIYAMET SENARYOLARI HAKKINDA BAZI BİLİMSEL VE FELSEFİ MÜLAHAZALAR

Şahin EFİL (*)

Özet

Bu makalenin amacı, kozmik kıyamet olgusunu, bilimsel, dinsel ve felsefi uzantularıyla birlikte ele alıp irdelemektir. Kıyametin imkansızlığı savının, felsefi olarak bazı avantajları olmakla birlikte, bilimsel, mantıksal ve epistemolojik sorunları beraberinde getirdiği; kıyametin olabilirliği savının ise, diğerine göre daha makul ve daha güçlü dayanakları olduğu ileri sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Kozmik Kıyamet, Ahlak, Rastlantı, Eskatolojik Doğrulama.

Some Scientific and Philosophical Considerations Concerning Doomsday Scenarios

Abstract

The purpose of this article is to discuss the cosmical doomsday phenomenon with its scientific, religious and philosophical extensions. It is argued that although the idea that doomsdays is not possible has certain advantages in philosophical terms, it is accompanied with scientific, logical and epistemological problems while the idea that doomsday is possible is more reasonable and has a more solid basis.

Key Words: Cosmical Doomsday, Ethics, Accident, Eschatological Verification.

---

*) Dr., Ondokuz Mayıs Üniv.
(e-posta: sahinefil52@hotmail.com)

*Faustus: Bence, cehennem bir masal.
Mephistophilis: Öyle sanmaya devam et sen;
nasılsa tecrübe aklını başına getirecek.*¹

Giriş

Düşünce tarihine bakıldığında, “kıyamet” olgusunun, diğer dinler bir yana, öncelikle üç büyük ilahi dinin temel konuları arasında yer aldığı bilinmektedir. Ancak evrenin veya gezegenimizin varlığını sonsuza dek sürdürüp sürdüremeyeceği sorunu, bir anlamda “kozmetik kıyamet” olgusu, modern bilimin de üzerinde durduğu ve cevap aramaya çalıştığı en önemli ve öncelikli konuların başında gelmektedir. Bu durumda, bu mesele, hem dinin hem de bilimin üzerinde söz söyleyebileceği bir fenomen olarak gözükmektedir. Öte yandan, bu mesele, ölüm, ölümsüzlük ve Tanrı’nın varlığı ve yokluğu gibi düşünceleri beraberinde getirdiği için doğal olarak din felsefesinin de ilgi alanına girmektedir. Dolayısıyla evrenin sona erip ermeyeceği sorunu, düşünce tarihi boyunca hemen her kesimden insanın bigane kalamayacağı, şu ya da bu şekilde ilgilenmek durumunda olduğu, *varoluşsal* bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Bilindiği gibi, genel izafiyet teorisinin en önemli sonuçlarından birisi, belki de en önemlisi, evrenin genişlemesidir². Böylesine önemli, önemli olduğu kadar da o zaman için bir devrim niteliği taşıyan bu sonuca, Rus fizikçi Alexander Friedmann tarafından söz konusu teorisinin denklemlerinin çözümlenmesi yapılmak suretiyle ulaşılmıştır. Dolayısıyla “genişleyen evren” fikri ilk kez, izafiyet teorisinin denklemlerinin çözüm ve analizinden onun tarafından çıkarsanmıştır³. Friedmann modelleri olarak bilinen bu modellerin, genelde, üç farklı tarzda karşımıza çıktığı söylenilebilir: İlk modele göre, evrenin genişlemesi çok yavaş olduğundan dolayı galaksiler arası çekim kuvveti bu genişlemeyi durduracaktır. Bu şekilde evren genişleyebileceği yere kadar genişleyecek ve sonunda çekim kuvvetinin etkisiyle kendi içine çökecektir. İkinci modele göre, evrenin genişleme hızı çok yüksektir; öyle ki, çekim kuvveti bu hızı durdurmaya yetmez; bu, evrenin sonsuza dek genişlemeye devam etmesi demektir. Üçüncü modele göre ise, evren büzülme meydan vermeyecek kritik bir hızla genişlemesini sürdürmektedir⁴. Aslında bu modeller, “Evren sonunda genişlemeyi durdurup büzülme mi başlayacak yoksa sonsuza dek genişleyecek mi?”⁵ tarzındaki bir soruya cevap bulmak amacıyla geliştirilmiştir. Onlar, daha çok evrenin kaderi ya da geleceği hakkında birbirinden farklı sonuçlar ön-

1) Robin Le Poidevin, *Ateizm: İnanma ve İnanmama Üzerine Bir Tartışma*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İst., 2000, s. 165.

2) Richard Talcott, “Everything You Wanted to Know About The Big Bang”, *Astronomy*, vol. 22, n. 1, January, 1994, s. 31.

3) P. J. E. Peebles, D. N. Schramm, E. L. Turner, R. G. Kron, “The Evolution of the Universe”, *Scientific American*, vol. 271, n. 4, October, 1994, s. 54; Genişleyen evren düşüncesi, daha sonra Amerikalı astronom Edwin Hubble tarafından gözlemlenerek yinelenmiş, mikro dalga radyasyonunun keşfiyle de şartıcı bir biçimde doğrulanmıştır. Steven Weinberg, *İlk Üç Dakika*, (Çev. Zekeriya Aydın, Zeki Aslan), Tübitak Yay., 3. bs., Ankara, 1995, s. 23.

4) Stephen W. Hawking, “The Edge of Spacetime,” *The New Physics*, ed. Paul Davies, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 64; Alan Guth and P. J. Steinhardt, “The inflationary universe”, *The New Physics*, Ed. Paul Davies, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 37.

görmektedir⁶. Evrenin geleceği hakkında önemli ipucuları içinde saklayan bu modellerden birincisi evrenin kozmik bir kıyametle karşı karşıya kalacağını öngörürken, ikinci ve üçüncüsü ise, onun sonsuza dek varlığını sürdüreceği öngörüsünde bulunmaktadır. Bu durumda bilimsel platformlarda evrenin sonu ya da *kozmetik kıyamet** hakkında iki temel yaklaşım tarzı ortaya çıkmaktadır: Buna göre, ya evren varlığını sonsuza dek sürdürecektir ya da işlevini tamamladıktan sonra sona erecektir.

1. Kozmik Kıyametin İmkansızlığı Sorunu

Evrenin varlığını sonsuza dek sürdürmesi demek, aynı zamanda kıyametin varlığını imkansız görmektir. Bu konuda bilimsel çevrelerde dile getirilen ve tartışılan, bir bakıma kozmik kıyametin reddine dönük bazı yaklaşımlara ve onların felsefi açmazlarına temas etmek açıklayıcı ve yararlı olsa gerektir. Buna göre, içinde yaşadığımız evrenin sonundan ya da kıyamet olgusundan kaçınmak için,

Bu evrenin yaşamını ve ölümünü düşünmek yerine, sonsuza dek çoğalan, her biri belki de kendi topluluklarında yeni evren kuşakları doğuran bir evrenler ailesini düşünmeliyiz. Böylesine bir kozmik doğurganlıkta evrenler topluluğunun... bir başlangıcı ya da sonu olmayabilir. Her bireysel evrenin ... bir doğumu, evrimi ve ölümü olacak, ama bir bütün olarak topluluk ebediyen varolacaktır.⁷

Bu alıntı, evrenin bir başlangıcı ve bir sonu olduğu fikrinden kaçınmak, bir anlamda kıyameti imkânsız kılmak için bilinçli bir çabanın varlığını ima etmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan ve dikkat çeken en önemli gelişmelerden birisi bilimsel çevrelerde ileri sürülen ve hararetle tartışılan “çok evrenler” tezidir.

Modern bilimde evrenimizle birlikte başka evrenlerin de olabileceği hakkında 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ileri sürülmüş ve ön plana çıkmış üç temel tezin varolduğu bilinmektedir. Salınan evrenler tezi, şişen evrenler tezi ve çok evrenler kuantum mekaniği. Hiç kuşkusuz, bu tezlerin hepsi de temelde, evrenimizin de üyesi olduğu, birbirinden farklı fiziksel yasalara sahip olan evrenler setinden söz etmekte, bir bakıma çok sayıda evrenin varlığını öngörmektedir⁸. Bu tezlerden ikisini örnek olarak ele almak bize evrenin sonu hakkında yeterli fikir verecektir.

“Salınan (döngüsel) evrenler” tezine göre, Büyük Patlama, Büyük Sıkışma, Büyük Patlama şeklinde varlığını sürdüren çok sayıda evrenin varlığı söz konusudur; bu evren-

5) Stephen W. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi: Büyük Patlamadan Kara Deliklere*, (Çev. S. Say, M. Uraz), Milliyet Yay., İst., 1991, s. 56.

6) Friedmann modelleri hakkında geniş bilgi için Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 52-59; Ayrıca bkz. Fritjof Capra, *Fiziğin Taosu*, (Çev. Kaan H. Ökten), Arıtan Yay., İst., 1991, s. 280-81.

*) “Kıyamet”, daha çok dinsel içerikli bir tabir durumundayken, “evrenin sonu” veya “kozmetik kıyamet” ise, daha çok bilimsel çevrelerde kullanılan ve tercih edilen bir tabirdir. Her iki şekliyle de bu tabirler, aynı anlamı, yani ‘evrenin ölümü’nü ifade etmektedir.

7) Paul Davies, *Son Üç Dakika*, (Çev. Sinem Gül), Varlık Yay., İst., 1999, 141-42.

8) Çok evren tezleri hakkında geniş bilgi elde etmek için bkz. John Leslie, *Universes*, Routledge, London-New York, 1989, s. 67-103; Smith, Quentin, “World Ensemble Explanations”, *Pasific Philosophical Quarterly*, vol. 67, January, 1986, s.73-86; ayrıca bu konunun din felsefesi bağlamında değerlendirildiği ve son zamanlarda yapılan yararlı bir çalışma için bkz. Şahin Efil, *Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Evrenin Birliği ve Çokluğu Sorunu*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2004, s. 115 vd.

ler, her bir devrin farklı fiziksel yasalar ve sabitler seti ile ortaya çıkmaktadır⁹. Patlama ve sıkışma süreci, “sonsuzluk sürebilir; bu durumda evrenin gerçek bir başlangıcı ya da sonu yoktur, ama her bireysel döngünün belli bir başı ya da sonu olacaktır.”¹⁰ Çok evrenlerin varlığı savına dayanan tezlerin hiçbirinde başlangıç ve sondan bahsetmek mümkün değildir¹¹. Burada evrenin varlığını sonsuzluk dek sürdürdüğü görülmektedir. Ne var ki, konumuzla ilişkisi bağlamında burada asıl önemli olan şey, evrenin bir başlangıcı olup olmadığından ziyade onun bir sonunun olup olmadığıdır.

Kuantum mekaniğini esas alan “kapalı evrenle”r tezi de benzer bir durumla karşı karşıyadır. Bu teze göre, dalga fonksiyonunun sıfır çaptaki başlangıç durumundan oluştuğunu ve zamanın evrimiyle birlikte, çok sayıda evrenin toplamından teşekkül eden evrensel bir dalga fonksiyonunun varlığını öngörmektedir. Başlangıç durumunda evrenin, bir dizi dalga fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Çünkü başlangıçta yüksek yoğunluğa sahip olan kuantum durumu, bir dalga fonksiyonu olarak düşünülmüştür. Bunları doksan derecelik bir açıya sahip olan uzay-zaman ölçekli bir diyagramda göstermek mümkündür. Böyle bir diyagramda yatay ve dikey konumda olan iki doğru, uzay ve zamanı gösterirken, bu doğruların kesişim noktaları da, başlangıçtaki dalga fonksiyonunu göstermektedir. Başka bir deyişle, diyagramın dikey bileşeni evrenin çapını ve dolayısıyla uzayı, düşey bileşeni ise zamanı oluşturmaktadır. Bu şekilde, evrenin sıfır çaptaki başlangıç durumunu belirleyen dikey doğruların kesişim noktası, radyasyonun yayılmasıyla birlikte, uzay-zaman doğrularına göre belirlenmektedir. İlk etkileşimin diyagram üzerindeki ölçümü, sıfır çaplı evreni göstermektedir. Radyasyonun uzay-zaman doğruları boyunca yayılması, aynı zamanda sonraki ölçümlerde değerlerin değiştiğini gösterecektir. Birbirini izleyen her ölçümle birlikte, evrenin başlangıçtaki sıfır çaplı uzay-zaman tekilliğindeki konumu değişecek ve böylece diyagram üzerinde gerçekleştirilen her ölçüm, farklı bir eğriyi ortaya çıkaracaktır. Bu eğrilerin her biri, bir evreni göstermekte ya da farklı bir evreni oluşturmaktadır¹². Atomik yapılardan hareketle çok evrenlerin varlığı savına dayanan kapalı evrenler tezinin kozmik kıyametten kaçınmaya dönük bir yapılanma içerisinde olduğu çok açıktır.

Gerçekten de, çok evrenler tezini ileri sürenlerin iddia ettiği gibi, başka bir evrene geçerek kıyamet olgusundan kaçınmak ve bu şekilde insanoğlunun asırlardır peşinde olduğu ölümsüzlük düşüncesini gerçekleştirmek mümkün olabilir mi? Bu soruya verilecek geçerli ve rasyonel cevap, öncelikle çok evrenler tezinin *bilimsel* bir olgu mu yoksa *spekülatif* bir düşünce mi olduğunun sorgulanmasına bağlıdır. Burada hem bu bağlamda hem de evrenin sonu hakkında önemli denebilecek bilimsel, felsefi ve epistemolojik problemler ortaya çıkmaktadır. Öncelikle, bilimsel olarak evrenimizin dışında başka evrenlerin olup olmadığına ilişkin bütün kuşularımızı ortadan kaldıracabilecek nitelikte

9) Rodney. D. Holder, “The realization of infinitely many universes in cosmology”, *Religious Studies*, vol. 37, n. 3, 2001, s. 344; krş. Smith, “World Ensemble Explanations”, s. 78.

10) Davies, *Son Üç Dakika*, s.145.

11) Bkz. Guth ve Steinhardt, a.g.m., s. 34 vd.

12) Kapalı evrenler tezi hakkında geniş bilgi için bkz. John. D. Barrow ve Frank Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Oxford University Press, New York, 1986, s. 490-496.

gözlemsel ve deyensel verilere sahip değiliz¹³. Kaldı ki, başka evrenlerin varlığı bilimsel olarak kanıtlanırsa bile, insan böyle bir evrene nasıl geçecektir? Bu konuda epistemik değere sahip olan rasyonel ve kabul edilebilir bir açıklama yapılmamıştır. İnsan, üzerinde yaşadığı evrenin ne zaman sona ereceğini önceden nasıl tespit edebilecektir? Kıyametten kaçınmak için göç edeceği evrenin böyle bir sürece tabi olmayacağını garantisini var mıdır? Top yekün bir kıyametle bütün evrenlerin ortadan kalkmayacağı ne malum? Öyle görünüyor ki, çok evrenler tezi bağlamında evrenin sonuyla ilgili birbirine bağlı olarak gelişen bu sorular, bilimsel, mantıksal ve epistemolojik açıdan cevapsız kalmaktadır. Dolayısıyla insanoğlunun çok evrenler tezini referans alarak ölümsüzlük düşüncesini elde etmesi ve bu şekilde olası bir kıyamet olgusundan kaçınması mümkün gözükmemektedir.

2. Kozmik Kıyametin İmkânı Sorunu

Bilimsel çevrelerde gezegenimizi veya evreni nasıl bir sonun beklediğine ilişkin bir çok olası kıyamet senaryosu vardır. Bunlardan bir kısmı, insanın kendi kıyametini kendi eliyle hazırladığı savını ileri sürerken, bir kısmı da, evrende meydana gelebilecek bazı büyük doğal felaketlerin böyle bir şeye sebep olacağını ileri sürmektedir. Örneğin, gezegenimizin bir kara deliğin çekim alanına girmesi, içinde yaşadığımız dünyanın sonunu hazırlayabilir. Bilim adamlarına göre, galaksimizde çok sayıda kara delik vardır ve onlar genellikle yıldızların etrafında hareket etmektedirler. Kara deliklerin, güneş sistemine uzaklığı oldukça fazla olmasına rağmen, zayıf da olsa bir kara deliğin güneş sistemimizin yakınından geçme olasılığı vardır. Bu durumda, kara delik, gezegenimizin yörüngesini bozacak bir çekim kuvveti uygulayacaktır. Sonuçta ise, yörüngesi bozulan dünya, ani ve aşırı iklim değişikliklerine neden olabileceği gibi güneş sisteminin dışına, yani soğuk uzay bölgesine de kayabilir. Bu da içinde yaşadığımız dünyanın sonu demektir¹⁴. Bu noktada diğer bir olasılık da gezegenimizin bir kara delik tarafından çekilerek yutulmasıdır¹⁵. Bilindiği gibi, kara delikler muazzam bir çekim gücüne sahiptir, bu yüzden kara deliğin çekim alanına giren hiçbir şey, hatta ışık bile ondan kaçamaz¹⁶. Yine, yıldızlarda meydana gelebilecek olan süper fırtınalar, dünyamızın sonunu getirebilir¹⁷. Evrenin gelecekte nasıl bir şekil alacağı hakkındaki bu muhtemel gelişmelerin *bilimsel gerçekliği* oldukça spekülâtif ve tartışmaya açık gözükmektedir. Ne var ki, gelecekte ortaya çıkabilecek olası gelişmeler, bu kıyamet senaryolarından birisini doğrulayacak ya da bunların hepsinin yanlışlığını ortaya koyacaktır. Mevcut veriler ışığı altında konuşacak olursak, şimdiden bu konuda çok net ve açık şeyler söyleme imkanımız yoktur. Bu-

- 13) Çok evrenler tezinin bilimselliğinin nasıl sorgulandığını görmek ve bu konuda geniş bilgi elde etmek için bkz. Efil, *a.g.e.*, s. 100 vd. Yanlış anlamaya meydan vermemek için hemen belirtelim ki, adı geçen çalışmada (doktora tezi) kıyamet olgusu ile çok evrenler tezi ilişkisi ele alınmamıştır.
- 14) Geniş bilgi için bkz. Aisling Irwin, "Dünya Nasıl Sona Erecek?", *Bilimin Büyük Soruları*, (Çev. Murat Sağlam), Güncel Yayıncılık, İst., 2003, s. 241-42.
- 15) John Taylor, *Kara Delik, E Yay.*, (Çev. Fadıl Akgün, Harun Mutluay), İst., 1992, s. 124; Ayrıca bkz. Paul Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, (Çev. Murat Temelli), İm Yay., İst., trs., 383, 386.
- 16) Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 93-99; Kara deliklerin oluşumu, özellikleri ve mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Taylor, *a.g.e.*, s. 45 vd.
- 17) Irwin, *a.g.m.*, s. 242.

rada konumuz açısından asıl önemli olan şey, bilimsel olup olmadıkları bir yana, bu olası gelişmelerin hemen hepsinin de bir kıyamet olgusunun gerçekliğinden bahsetmiş olmasıdır.

Modern bilim, genel olarak evrenin geleceğine ilişkin insanın bilme gücüne güç katarak (bilimsel) bilgiye daha önce olduğundan çok daha büyük bir ivme ve dinamizm kazandırmış, bu güce paralel olarak insan, üzerinde yaşadığı gezegeni ve belki bütün bir evreni ve tabii ki, kendi ırkını toptan yok edebilecek silahların sahibi olmuştur. Dolayısıyla,

Bilim, doğal dünyayı daha iyi anlamamızı ve bu sayede daha önce düşünülmemiş olan kıyamet biçimlerini hayal edip, öngörmemizi mümkün kılmıştır. Ayrıca bize isteyerek veya kazayla insan ırkını ve belki tüm gezegeni yok edecek araçlar kazandırmıştır.¹⁸

Öyle görünüyor ki, evrenin nasıl sona ereceği hakkındaki gelişmelerinden birisi de, insanın bilimin kendisine sunduğu imkanları kullanarak kıyamet senaryolarından birisini gerçekleştirme olasılığıdır. Bunun anlamı, insanın kendi sonunu kendisinin hazırlaması yanında, onun elinde sanıldığı kadar çok ötesinde ve üstünde bir güç ve imkanın olması demektir. İçinde yaşadığımız gezenimizi bile bir anda yok edebilecek bir güç, insanın dışında bir başka varlığın elinde olmadığından dolayı insanoğlu için asıl tehdit yine kendisinden gelmektedir. Peki insan bu şekilde kendi kıyametini nasıl hazırlayacaktır?

Bazı bilim adamı ve düşünürlere göre, gezegenimizin, bir bakıma insan türünün yok olması bir çok olası gelişmeye bağlı gözükmektedir: Birincisi, *kirlenme krizidir*; yani çevre kirliliği sonucunda gezegenimizdeki doğal dengenin bozulmasıdır. Bu kriz, birbirine bağlı bir çok etkeni içine alarak ozon tabakasının delinmesine, gezegenimizin ultraviyole (zararlı) ışınlarına açık hale gelmesine sebep olabilir. Çok fazla gübre kullanımı nedeniyle topraklar verimsiz hale gelerek üretim gücü bütünüyle kaybolabilir. Gübre ve fabrika atıkları gibi kimyasal maddelerin, göllere, nehirlerle ve denizlere karışarak küresel ölümleri beraberinde getirmesi mümkündür¹⁹. İkincisi ve en önemlisi *biyolojik savaştır*; bu, savaşı kaybetme, başka bir ülkenin kaynaklarını gasp etme ya da terörist bir örgütün taleplerinin karşılanmaması gibi çeşitli nedenlerle başka bir ülkeyi yok etmek amacıyla üretilen virüsler kanalıyla yapılabilir. Genetik mühendisliğinde meydana gelen baş döndürücü dönüşüm ve gelişmelerle ölümcül virüsleri üretmek oldukça kolaydır²⁰. Artık bilim ve "teknoloji, şunu kaçınılmaz hale getirmiştir: Ya bütün insanlar yaşayacak, ya bütün insanlar ölecek."²¹ Hiç kuşku yok ki, olası kıyamet senaryoları arasında en tehlikeli olanı,

18) Irwin, a.g.m., s. 238-39.

19) John Leslie, "Dünya Nasıl Sona Erecek?", *Bilimin Büyük Soruları*, (Çev. Murat Sağlam), Güncel Yayıncılık, İst., 2003, s. 247-48; kirlenme sonucunda dünyamızın ekolojik dengesini bozan gelişmeler hakkında geniş ve yararlı bilgiler için bkz. Ergun Gürpınar, *Kent ve Çevre Sorunlarına Bir Bakış*, Der Yay., İst., 1993, s. 90-114.

20) Buna bağlı olarak "Dünyanın sonu bir kaza sonucu da gelebilir. Yakın zamanlarda genetik değişime uğratılmış çiçek hastalığı, mikrobun bulaştığı farelerin hepsini birden öldürmüştür. Bu mikrop, Avustralyalı araştırmacılar tarafından yaratılmıştır -yanlışlıkla!" Bkz. John Leslie, a.g.m., s. 245, 247-48.

21) Bkz. Bertrand Russell, *İkidar*, (Çev. Mete Ergin), Cem Yay., İst., 1990, s. 34.

insanoğlunun yine insanoğlu tarafından yeryüzünden silinmesidir. Nükleer savaş, ilk ihtimaldir. Kimileri, savaş yoluyla küresel yok oluşun, üretmesi ucuz, gizlenmesi kolay ve kontrol edilmesi korkunç zor olan biyolojik silahlarla geleceğini ileri sürmektedir. Sekiz milyon doktoru temsil eden Dünya Tıp Birliği, başarılı bir biyolojik saldırının sonuçlarının, hele bu kolayca bulaşacak bir enfeksiyonu içeriyorsa, herhangi bir kimyasal veya nükleer silahın etkilerini çok geride bırakabileceği uyarısını yapıyor.²²

İnsanoğlu elindeki imkan ve gücü kullansa bile, bütün çabasına rağmen, öyle görünüyor ki, kendi elleriyle yapabileceklerinin dışında, evrenin sonunu getirebilecek herhangi bir gelişmeye karşı yapabileceği hiçbir şey yoktur. Ancak insanın, evrenin ve içinde yaşayan canlıların sonunu getirebilecek küresel kirlenme ve biyolojik silahlara ve onların tehdidine karşı yapabileceği çok şey vardır. Çünkü bütün bunlar, insanın kendi özgür iradesiyle karar vererek yapabileceği şeylerdir. Ne var ki, bütün dünyada siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü olan ülkeler başta olmak üzere, neredeyse bütün ülkelerin en çok finansman ayırdıkları alanların başında savunma harcamalarının, dolayısıyla silahların geldiği herkesin malumudur. Aynı duyarsızlığın çevre kirliliği konusunda da devam ettiğini söylemek mümkündür. Ne yazık ki, bu gelişmeler, evrenin sonunun, insan tarafından getirilebileceği olasılığını güçlendirmektedir. Son çözümlemede,

Hâlâ güç koridorlarında gizemli bir şekilde boy gösteren nükleer felaketin sonuçlarından henüz bahsedilememiştir. Bu, sorunu daha da kötüleştirir. Çünkü bomba patladığında radyoaktif serpinti insanlığı yok edecektir. Karşı karşıya kaldığımız çeşitli tehditleri düşündüğümüzde, gelecek gerçekten karanlık gözükmektedir.²³

Buraya kadar dile getirmeye çalıştığımız evrenin nasıl bir sonla noktalanacağına ilişkin savların birbirine ters, hatta çoğu kez birbirinin alternatifi olabilecek bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu savlardan bir kısmı, evrenin sonsuza dek varlığını şu ya da bu şekilde sürdüreceğini öne sürerken, bir kısmı da onun, nasıl sona ereceği bir yana, bir şekilde yok olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla bu temel yaklaşımlardan birisi, kıyametin mümkün olmadığını savunurken, diğeri de kıyametin imkanına işaret etmektedir. Burada akla gelen can alıcı soru, bilimsel çevrelerde dile getirilen bu tezlerden hangisinin gerçeği yansıttığı veya gerçeğe daha yakın olduğudur. Başka bir deyişle, burada evrenin nasıl sona ereceğinden ziyade böyle bir sonun olup olmadığı sorunu çok daha önemli ve öncelikli gözükmektedir.

2. 1. Termodinamiğin İkinci Yasası ve Evrenin Sonu

Termodinamiğin ikinci yasa ile evrenin başlangıcı ve sonu arasında sıkı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu yasa ile ilgili gelişmelerin temelinde sıcaklığın yüksek basınç düzeyinden alçak basınç düzeyine doğru aktığı gerçeği yatmaktadır. Gazlar ve elektrikte de benzer özelliklerin olduğu görülmektedir. Ancak daha sonraki bilimsel çalışmalar, bu eğilimin bütün evrende var olduğunu ortaya koymuştur²⁴. Dolayısıyla ikinci yasa,

22) Irwin, a.g.m., s. 239.

23) Taylor, a.g.e., s. 20.

24) Bkz. William L. Craig, *The Kalam Cosmological Argument*, Macmillan, London, 1979, s. 131-32.

başlangıçta bütünüyle kapalı sistemlerle ilgili olarak ileri sürülmesine rağmen, daha sonra onun evren ve içindeki olguların tümü için geçerli olduğu görülmüştür²⁵. Peki ikinci yasa ne anlama gelmektedir? O, bize evrende “düzensiz durumların, düzenli durumlardan her zaman çok daha fazla olması”²⁶ gerektiğini söylemektedir. Örneğin, masanın üzerinden yere düşerek kırılan içi su dolu bir bardak, tekrar eski konumuna geri getirilemez. Bardağın masanın üzerindeki konumu *düzen* halini, yerdeki kırıklar da *düzensizliği* (entropi artışı) göstermektedir. Yerdeki kırık camların tekrar bir araya gelerek masanın üzerindeki bardağı oluşturması mümkün değildir, çünkü ikinci yasa buna asla izin vermez²⁷. Bu örnekte olduğu gibi, evrende de giderek artan bir düzensizlik veya *entropi* olduğu görülmektedir. Bu yasanın etkilerini, hayatın her aşamasında ve her yerde, şu veya bu şekilde görmek mümkündür. Gündelik yaşamımızda ve evrende ikinci yasaya ilişkin sayısız örnek verilebilir. İnsanın da içinde olduğu canlıların hiç birisi, sonsuza dek yaşamını sürdürüyor, sonunda ölüyor; petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları giderek azalıyor ve tükenme noktasına doğru gidiyor. Yeryüzündeki kayalar, yavaş yavaş kuma veya toprağa dönüşüyor. Ormanlarımız azalmakta, yer yüzü kademeli olarak bir çöle dönüşme eğilimi içindedir. Hepsinden önemlisi de içinde yaşadığımız evren, yavaş yavaş kozmik bir ölüme doğru gitmektedir. Dolayısıyla bu yasa, evrenin oldukça düzenli durumdan giderek daha düzensiz bir duruma doğru bir eğilim içinde olduğu anlamına gelmektedir. Fizikçi Paul Davies’in ifadeleriyle söyleyecek olursak,

Eğer evren, sınırlı bir düzen birikimine sahipse ve düzensizliğe doğru tersinmez biçimde -sonunda termodinamik dengeye- değişiyorsa, iki çok derin çıkarımı hemen izlemeye başlar: İlki, evren en sonunda ağır ağır, yuvarlanarak, kendi entropisi içinde ölecektir. Bu, fizikçiler arasında evrenin ‘ısı ölümlü’ olarak bilinir. İkincisi, evren ebediyen varolmuş olamaz, bu yüzden sınırlı bir zaman önce dengesi son duruma erişmiş olacaktır.²⁸

İkinci yasa, evrenin ezeli ve ebedî olmadığını, bir bakıma onun bir başlangıcı ve bir sonu olması gerektiğini çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Evrenin bir başlangıcının olması, aynı zamanda sonunun olduğunu da gösterir mi? Evrenin başlangıcı ile sonu arasında bir ilişki var mı? Varsa, bu ne türden bir ilişkidir? İlişkinin boyutları nelerdir? İkinci yasa, evrenin başlangıcı ve sonu arasında önemli ve gerekli bir ilişki olduğuna dikkat çekmekte, bir bakıma onun başlangıcının sonunu da belirlediğini ima etmektedir. Nitekim, bu gerçeği teorik fizikçi Stephen Hawking ve Roger Penrose şu şekilde açıklamaktadır:

Başlangıçta evren düzgün ve düzenli olmalıdır. Ancak köktüğünde, düzensiz ve karmaşık bir hal alacağını öngörmekteyiz. Düzenli olandan çok daha fazla sayıda düzensiz dağılım biçimi olduğuna göre, başlangıç koşullarının hassas bir biçimde belirlenmesi gerekir.²⁹

25) Ronald W. Hephurn, “Creation, Religious Doctrine of.”, *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards, Macmillan and Free Press, New York, vol. 2, 1967, s. 255.

26) Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 155.

27) Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 154.

28) Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, s. 50.

29) Stephen W Hawking, Roger Penrose, “The Nature of Space and Time”, *Scientific American*, July 1996, s. 64.

Dolayısıyla ikinci yasa, bize evrenin başlangıçta çok düzenli ve oldukça hassas bir durumda başladığını söylemektedir. Sağduyu seviyesinde düşünüldüğünde, bu hassasiyetin rastlantısallık veya kör tesadüfle açıklanamayacağını söylemeye bile gerek yoktur. Öte yandan, ikinci yasa bağlamında evrenin başlangıcı ile sonu arasında ters orantılı bir süreç işlediği görülmektedir. Başka bir deyişle, evren, başlangıçta ne denli olağanüstü hassas dengeye sahipse, sonunda da aynı oranda karmaşık ve kaos halini alacak demektir.

Evrenin sonuna ilişkin ciddi öngörülere sahip olan termodinamiğin ikinci yasası, gerçekten bir varsayım ya da hipotez mi, yoksa bilimsel bir yasa mı? Eğer birinci şık geçerli ise, ikinci yasa, evrenin nasıl sona ereceği hakkında oldukça spekülative bir sonuca işaret ediyor demektir. Bu durumda, hem bu yasanın bilimselliği hem de buna bağlı olarak onun felsefi sonuçları spekülative bir mahiyet arz edecektir. Eğer ikinci şık geçerli ise, o zaman bu yasanın bilimselliği ve bu bilimselliği kendine temel alan felsefi sonuçları daha sağlam ve daha güçlü olacaktır. Adından da açıkça anlaşılacağı gibi, "ikinci yasa", bir varsayım ya da hipotez değil, bilimsel bir yasadır. Nitekim, İngiliz bilgini A. S. Eddington, bu gerçeğe şu şekilde işaret etmektedir:

Bence, tabiat kanunları arasında en yüce konumda olan entropinin artışı kanunudur ... eğer teorinizin termodinamiğin ikinci kanunu ile ters düştüğü anlaşılırsa, size boş yere ümit veremem; teorinizin derin bir utanç içinde yıkılmaktan başka çaresi yok.³⁰

Kuantum mekaniğinin kurucuları arasında yer alan Max Planck'in de ikinci yasa hakkında benzer bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir³¹. O halde, ikinci yasa spekülative bir varsayım değil, *bilimsel* bir realitedir. Dolayısıyla o, "her zaman değil, hemen hemen her zaman doğrudur"³² Çünkü bu yasa, sadece kozmolojik alanı değil, yaşamımızın hemen her alanını kuşatmış durumdadır. Dolayısıyla ikinci yasa hâlâ "doğa yasaları arasında belirleyici"³³ olan yasalardan birisidir. Bu durumda,

artık gözükten acı gerçek şu ki, kâinatın önlenemez çöküşü, bildiğimiz kadarıyla kesinleşiyor; insandan galaksilere kadar düzenli aktivitelerin hepsini sağlayan organizasyon, yavaş yavaş, fakat kaçınılmaz bir şekilde yıkılıyor ve hatta tam bir gravitasyonel çöküşle hiçliğe gidebilir.³⁴

Evrenin sonunu yadsıyan yaklaşımlarla ikinci yasanın bilimselliğine bakıldığında, ikinci yaklaşımın diğerine göre oldukça güçlü ve sağlam bilimsel dayanaklara sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda, bilimsel çevrelerde evrenin geleceğine ilişkin 'evren

30) A. S. Eddington, *The Nature of the Physical World*, Macmillan, New York, 1948, s. 74. (İlyâ Prigogine ve Isabelle Stengers, *Kaostan Düzene*, Çev. Senai Demirci, İz Yay., İst., 1996, s. 279'dan naklen)

31) Bkz. Max Planck, *Treatise on Thermodynamics*, Dover Publications, New York, 1945, s. 106; Ayrıca ikinci yasanın bilimselliği ve mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi*, s. 153-62.

32) Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, s. 440.

33) Jeremy Rifkin ve Ted Howard, *Entropi: Dünyaya Yeni Bir Bakış*, (Hakan Okay), İz Yay., İst., 1993, s. 56.

34) Paul Davies, *The Runaway Universe*, Penguin Books, New York, 1980, s. 197. (Prigogine ve Stengers, *a.g.e.*, s. 153'ten naklen)

belli bir süre sonra sona mı erecek yoksa varlığını sonsuza dek sürdürecektir mi' şeklindeki yaşamsal ve varoluşsal değere sahip olan sorunun *bilimsel* cevabı, onun bir kozmik kıyamet sonucu sona erecek olmasıdır. Çünkü "Evren, sonsuza dek sürmez; er veya geç, öyle bir an gelecektir ki, enerjinin son ergi kullanılabilirlik merdiveninin inilebilen son basamağına varacak ve bu anda evrenin etkin yaşamı durmak zorunda olacaktır."³⁵ Dolayısıyla "Son, artık gerçek bir olasılıktır"³⁶

Bundan sonra akla gelebilecek ikinci soru ise, 'evrenin nasıl bir ölümle karşı karşıya kalacağı' sorusudur. Bu noktada, bilim adamları arasında yaygın olan ve ön plana çıkan olası yaklaşım, evrenin, *büyük çatlama* ile kendi içine çökerek yokluğa karışacağı noktasında yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla,

Çoğu fizikçi, büyük çatlamanın evrenin sonunu temsil ettiğine inanıyor. Onlar, evrenin -bütün uzay, zaman ve maddenin- büyük patlamada varlığa geldiğine inanırken, büyük çatlama varlıktan çıkacağına ... inanıyorlar. Bu, tamamen bir yok oluşturdur. Hiçbir şey kurtulamaz.³⁷

Büyük patlama, evrenin "başlangıcı"nı temsil ederken, büyük çatlama da "sonunu" temsil etmektedir. Bu, *başlangıç* ve *son* arasındaki olası ilişkiye de açıklık getirmektedir. Buna göre, bir tekillikle (büyük patlama) başlayan evrenimiz, yine başka bir tekillikle (büyük çatlama) sona erecek gibi gözükmektedir.

3. Kozmik Kıyametle İlgili Temel Yaklaşımların Dinsel ve Felsefi Sonuçları

Daha önce de değindiğimiz gibi, çok evrenler tezi, evrenin kozmik bir kıyametle son bulacağı fikrinden kaçınmayı hedeflemiş gözükmektedir. Buna göre, "Evrenin ölümünden kaçmanın tek emin yolu yeni bir evren yaratıp oraya kaçmaktır."³⁸ Bu noktada akla önemli bir soru gelmektedir: Çok evrenler tezinde olduğu gibi, bazı bilim adamları niçin ısrarla evrenin sonundan kaçınmayı mümkün kılacak bir yapılanmayı ön plana çıkarılmaktadır? Çünkü, insan, evrenlerden birisi kozmik bir sonla karşılaştığında, başka bir evrene göç edecek; bu süreç bu şekilde işleyerek insan ölümden ve kıyametten kurtulmuş ve korunmuş olacaktır.(!) Burada insanın hem ölümsüz olma arzusunu ve bu konuda ciddi bir arayış içinde olduğunu, hem de Tanrı fikrine meydan okuduğunu görmekteyiz. Ancak burada dile getirilen ölümsüzlük fikri, insanın öldükten sonra ilahi bir alemde bir şekilde varlığını sürdürdüğü şeklinde bir fikir olmaktan çok onun varlığını fizikî bir alemde mümkün gören bir anlayıştır. Daha doğrusu, burada peşinden koşulan ve aranan ölümsüzlük düşüncesi, dini tabirle söyleyecek olursak ahiret aleminde değil, insanın ruhu ve bedeniyile birlikte yine bu evren gibi fizikî bir evrende gerçekleştirilmek istenmektedir. Dolayısıyla böyle bir düşünce, aynı zamanda ilahi dinlerin *Eskatoloji* (ahiret fikri) anlayışıyla da bağdaşmamaktadır.

Örneğin, Arap müşriklerinin ahiretin varlığını ya da ölümden sonra hayatın devam ettiğini dile getiren ayetlere şiddetle karşı çıktıkları bilinmektedir. Nitekim, onların bu

35) James Jeans, "Evrenin Sonu", *Galileo'nun Buyruğu*, (Çev. Nermin Arık), der. E. B. Bolles, Tübitak Yay., Ankara, 2003, s. 337.

36) Irwin, a.g.m., s. 239.

37) Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, s. 391.

38) Davis, *Son Üç Dakika*, s. 139

tutumlarını şu ayet oldukça güzel özetlemektedir: “Hayat, ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız; bizi ancak zamanın geçişi yokluğa sürükler.” (Câsiye, 45/24) Oysa Kur’an’a göre, “Öteki dünya hayatı ... işitilerek, görülerek, tadılarak, mutlu olunarak veya acı çekilerek yaşanan bir hayattır.”³⁹ Dolayısıyla Arap müşriklerinin ölümsüzlüğü başka bir alemde değil de bu alemde araması veya görmesi, kıyamet olgusuna karşı çıkan yaklaşımlarda dile getirilen ölümsüzlük fikriyle örtüşmektedir. Ne var ki, ölümsüzlük arayışını bu evrende sürdüren bu yaklaşımlarla, Kur’an’da dile getirilen ölümsüzlük anlayışı arasında fark vardır. Buna göre, birinci yaklaşımda ölümsüzlük, kıyamet olgusuna karşı çıkararak fizikî bir evrende aranırken, bu durum, Kur’an’da, fizikî bir alemde değil de ilahi bir alemde mümkün görülmektedir; ancak insanın ölümsüzlük düşüncesinin, hem bilimsel platformlarda hem de dinlerde şu veya bu şekilde varolduğu görülmektedir. Ne var ki, bu iki ölümsüzlük düşüncesi, bizi, dinsel ve felsefî olarak birbirinden farklı sonuçlara götürmektedir. Buna göre, kıyametin imkansızlığını ön plana çıkaran yaklaşımlar, bununla, aynı zamanda dinin temel konularından birisi olan (ahiretin varlığı) ve din felsefesinin konuları arasında yer alan *eskatolojik doğrulamayı*⁴⁰ mümkün görmezken, öteki yaklaşımlar buna imkan vermektedir. Dolayısıyla eskatolojik doğrulamanın ahirette mümkün olacağına göre, ahiretin varlığının, hem Kur’an, hem de din felsefesi açısından önemini ve gerekliliğini açıklamaya bile gerek yoktur.

Tanrı fikri (Tanrının varlığı ve yokluğu) başta olmak üzere ölümsüzlük düşüncesinin din felsefesinin temel konuları arasında yer aldığını biliyoruz. Ölümsüzlük fikri, düşünce tarihinin başlangıcından modern zamanlara dek hemen her dönemde varlığını ve popülaritesini kaybetmemiş bir düşüncedir⁴¹; öyle görünüyor ki, o, insan varolduğu süreçte gelecekte de varlığını ve dinamizmini kaybedecek gibi gözükmemektedir. Modern bilimin gelişmesiyle birlikte ölümsüzlük arayışı, özellikle kozmolojik ve biyolojik (genetik) alanda, hararetli bir biçimde devam etmektedir. Düşünce tarihi boyunca, Tanrı fikrinin etkinliğini ve önemini ise, söylemeye bile gerek yoktur. Dolayısıyla çok evrenler tezinin, rasyonelliği ve tutarlılığı bir yana, kozmik kıyametin imkanını reddederek ölümsüzlük düşüncesi ile Tanrı tanımazlık fikrine yer vermesi, din felsefesi bağlamında verimli ve dikkate değer bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Evrenin sona ermesi mi yoksa varlığını sonsuza dek sürdürmesi mi daha rasyonel ve değerlidir? Her şeyin sonsuza dek varlığını sürdürmesinin bir anlamı, önemi ya da bir

39) Aydın, *a.g.e.*, s. 127.

40) Eskatolojik doğrulamanın din felsefesindeki yeri ve önemi hakkında geniş bilgi için bkz John Hick, *Faith and Knowledge*, New York, 1957, s. 169-70. Eskatolojik doğrulama tabiri, bazı dini hükümlerin empirik yolla doğrulanabileceğini ya da çözümlenebileceğini öngören bir yaklaşımı ifade etmektedir. Örneğin, Allah’ın varlığına inanan bir Müslüman ile O’na inanmayan bir Kâfir, bunun doğruluğunu öldükten sonra tecrübe ederek görecektir. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 125-27.

41) Felsefî anlamda, ruhun ölümsüzlüğü fikrinin, ilk kez Eflatun tarafından enine boyuna tartışıldığı bilinmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Eflatun, *Phaidon*, (Çev. Suut K. Yetkin, Hamdi R. Atademir), Milli Eğitim Basımevi, İst., 1997, s. 27 vd.; ölümsüzlük düşüncesi hakkında yapılmış yararlı bir çalışma için bkz. Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İz Yay., İst., 1991, s. 27 vd.; ayrıca ölümsüzlük düşüncesinin felsefî ve deneysel dayanakları hakkında son zamanlarda yapılmış yararlı ve özgün bir çalışma için bkz. Metin Yasa, *Felsefî ve Deneysel Dayanaklarla Ölüm Sonrası Yaşam*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001, (özellikle II. ve III. Bölüm).

değeri var mıdır? Acaba evrenin kozmik kıyamet sürecine doğru gitmesi dinsel ve felsefi olarak neyi ifade etmektedir? Bu noktada şu iktibas açıklayıcı gözükmektedir:

Eğer evren, Tanrı tarafından tasarlanmışsa, bunun bir amacı olmalıdır. Eğer bu amaca asla ulaşamazsa, Tanrı başarılı olmamış olacaktır. Eğer ulaşırsa, evrenin sürekliliği gereksiz olacaktır. Evren, en azından bildiğimiz kadarıyla bir sona doğru gidecektir.⁴²

Başka bir deyişle,

Evrenin bir amacı varsa ve bu amaca ulaşırsa, sona ermesi gerekir; çünkü varlığını sürdürmesi gereksiz ve anlamsız olacaktır. Tersine, evren sonsuza dek varlığını sürdüreceyse, evrende nihai bir amaç bulmak güçtür.⁴³

Öyle görünüyor ki, evrenin sonsuza dek varlığını devam ettirmesi, amaçsallığı değil de rastlantısallığı veya anlamsızlığı ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla evrenin sonu ile anlamlılığı ve amaçsallığı arasında zorunlu bir ilişki var gibi gözükmektedir. Buradaki amaçsallık bizi *teolojik* bir sonuca götürmektedir, çünkü evrenin Tanrı tarafından tasarlanması, aynı zamanda evrenin bir amaç doğrultusunda varolduğunu ima etmektedir. Evrende sürekliliği savunan yaklaşımlar, belki de, sırf bu nedenle, kozmik kıyametin varlığı savını yadsıtmaktadırlar. Başka bir deyişle, burada bu evrende amaçsallığı ortadan kaldırmak, bunun yerine anlamsızlığı ya da rastlantısallığı koymak amaçlanmış gibi gözükmektedir. Bu tür yaklaşımlarda, ateistik bir felsefi yapılanma sürecine ve bu süreci güçlendirmeye dönük dinamik bir çabanın varlığını görmekteyiz. Ancak bilimsel ve dinsel verilerin, evrenin sonu konusunda böylesi bir yapılanmayı mümkün görmediği, aksine onların kozmik kıyametin varlığını desteklediği apaçık ortada iken, kıyametin imkansızlığı savını dillendiren yaklaşımların savunulması rasyonel ve kabul edilebilir gözükmemektedir.

Karşımıza evrenin başlangıcı ile sonu arasındaki ilişkiye açıklık getirebilecek ve felsefi açıdan da çok önemli bir sonuca işaret eden bir soru çıkmaktadır:

Acaba âlem ezelden beri varlığını devam ettiriyorsa, termodinamiğin ikinci kanununda sözü edilen tesviye süreci bugüne kadar niçin tamamlanıp da âlemin hayatı bir nihayete ermedi? Soruya verilen cevap şudur: Âlem ezelden beri var değildir. Tesviyenin halen devam etmekte oluşu, âlemin başlangıçsız olmadığını gösterir ki, bu, hudûs delilinin âlem hâdistir hükmünün empirik açıdan yanlış olmadığına işaret eder.⁴⁴

Tesviye sürecinin halen devam etmekte oluşu, düşünce tarihinde oldukça etkili ve önemli bir yere sahip olan kozmolojik delili desteklemektedir. Dolayısıyla ikinci yasa, evrenin *hâdis* (sonradan) olduğunu ortaya koymakla, bu şekilde felsefi olarak verimli bir sürece katkıda bulunmaktadır. Öyle görünüyor ki, ikinci yasanın evrenin hem bir başlangıcı ve hem de bir sonu olduğunu göstermesi, din felsefesi açısından ya da teolojik olarak kayda değer bir sonuç olsa gerektir.

42) Davies, *Tanrı ve Yeni Fizik*, s. 381

43) Davis, *Son Üç Dakika*, s. 158.

44) "Tesviye" tabiri, evrende düzenden düzensizliğe doğru giden genel yönelişin adıdır. Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 48.

Bilindiği gibi, kıyamet olgusu, üç büyük ilahi dini, özellikle İslamı yakından ilgilendiren bir konudur⁴⁵. Kur'an'ın bu konudaki tutumu çok açık ve nettir: "Rabbime andolsun ki, *kıyamet* size muhakkak gelecektir." (Sebe, 34/3) Aynı şekilde başka bir ayette de "*kıyamet* günü mutlaka gelecektir. Bunda şüphe yok." (Mü'min, 40/59; Ayrıca şu ayetlere de bkz. Kaf, 50/20; Zuhuruf, 43/61) denmektedir. Görüldüğü üzere, Kur'an, evrenin sonsuza dek bu şekilde varlığını sürdürmeyeceğini, onun da tıpkı her canlı gibi bir gün varlığının son bulacağını tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü Kur'an, evrenin bir amaç doğrultusunda yaratıldığını, bu yüzden de, varlığını sonsuza dek sürdürmeyeceğini, sürdürmesinin anlamsız olacağını vurgulamaktadır. Nitekim, Kur'an bu gerçeğin altını şöyle çizmektedir: "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri bir gaye için yarattık. Şüphesiz kıyamet saati gelecektir." (Hicr, 15/85) Burada amaç ve kıyamet kelimeleri arasında karşılıklı ve birbirini gerektiren bir ilişki ağı vardır; buna göre, evrenin varlığının bir sonu olacaksa, orada bir amaç var demektir. Ya da evrende bir amaç varsa, -ki, var- onun sona ermesi gerekir. Çünkü evrenin bir sonunun olmaması, bir anlam ve değer ifade etmemektedir. Kur'an'a göre, evren, Allah tarafından yaratıldığına göre, böyle bir sonucun kabul edilmesine imkan yoktur ve kıyamet kaçılmaz bir realitedir. Çünkü, "O'ndan başka her şey, yok olacaktır." (Kasas, 28/88)

Peki burada dile getirilen amaç nedir ve onun gerçekleşmesi neyi ifade etmektedir? Allah, evreni insanın ahlaki hedeflerini gerçekleştirebileceği ve bu şekilde kendisinin sınanabileceği ontolojik bir alan olarak yaratmıştır. Çünkü Kur'an'a göre, "insanın gayesi, yeryüzünde ahlâk kuralları üzerine bina edilmiş bir düzen kurmaktır."⁴⁶ Dolayısıyla bu evren, insanın varolmasını ve varolduktan sonra da varlığını sürdürmesini mümkün kılan, Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarının tecellî ettiği bir ortam niteliği taşımaktadır. Şu halde,

tüm alemin kendi kendine var olduğunu, sahipsiz ve yaratıcısız bir varlık olduğunu düşünenler, böylece anlamadılar mı ki, alemi, mutlak kudret ve güç sahibi bir Allah, tamamen rahmetinin bir tecellisi olarak yaratmıştır.⁴⁷

Aynı şekilde, evren, Allah'ın rahmetinin ve adaletinin bir tecellisi olarak, yine O'nun tarafından sona erdirilecektir. Kıyamet olgusu ile ahlak, adalet ve hayatın amacı arasında etle tırnak ilişkisi gibi çok sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Hayatın amacı, bu gezegende ahlaki erdemlerle dolu bir hayat sürmek ve onu olabildiğince böylesi değerlerle bezemek olduğuna göre, son çözümlemede, bireyin hak etmiş olduğu adalet Allah tarafından gerçekleştirilecektir. Çünkü "Hakikat saatinde hakikat kendini bütün çıplaklığı ile gösterecektir."⁴⁸ Demek ki, insanın yeryüzünde ahlaki erdemleri yerine getirip getir-

45) Kur'an'da evrenin sonunu ifade etmek için kullanılan asıl kavram, *kıyamet* değil, *es-sâ'at*'tir. Örneğin bkz. Kamer, 54/1; A'râf, 7/187; Lokman, 31/34. Buna göre, *yevmu'l-kıyâme* tabiri, kıyamet koptuktan sonra insanların hesap vermek üzere hazır bulunmalarını ifade etmektedir. Örneğin bkz. Zümer, 39/67; Kıyâmet, 75/1. Türkçe'de yanlış olarak, *es-sâ'at* kavramı yerine kıyamet kavramını kullanmak o kadar yaygın hale gelmiştir ki, bu yüzden biz de burada bilinçli olarak aynı kullanımı tercih ettik. Ancak buna rağmen, böyle bir ayrımın bilinmesi oldukça önemlidir.

46) Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kuran*, (Çev. Alparslan Açıkgenç), Fecr Yay., Ankara, 1987, s. 225.

47) Rahman, *a.g.e.*, s. 233.

48) Rahman, *a.g.e.*, s. 241.

mediğine bağlı olarak, nihai anlamda ilâhi adaletin gerçekleşmesi için kıyametin varlığı kaçınılmaz gözükmektedir. Buna göre, böyle bir sonuç, bir bakıma evrenin kıyametle sona erecek olması, başlı başına bir "değer" niteliği taşımaktadır. Bunun nedeni, yukarıda da değinildiği gibi, hem din hem de felsefe için son derece önemli olan *ahlak ve amaç* gibi iki kavramın kıyametle bağlantılı olarak daha işlevsel ve daha anlamlı bir zemine oturmasıdır.

Bu konuya son vermeden önce yanlış anlamaya meydan vermemek için bir hususu daha hatırlatmayı gerekli görüyoruz. Kıyamet konusunda bilimsel alandaki bilgileri önce, dini bilgileri de sonra vermekle ya da bilimin bu konuda söyledikleriyle dinin söylediklerini bir arada vermekle buradaki amacımız, dinin bu konudaki tutumunu bilime doğrulatmak veya bilimin doğrularından hareketle dinin temel hükümlerini desteklemek değil, aksine bu konuda din ve bilimin temel yaklaşımının örtüştüğünü, birbirleriyle şu veya bu şekilde ilişki içerisinde olduğunu; yani disiplinler arası sınır çizgisinin mutlak değil, izafi olduğunu, ister ilahi olsun ister beşeri olsun bilgide bütünlüğün esas olduğunu ve böyle bir çabanın da daha tam ve daha makul olduğunu göstermektir. Yoksa dinin bilimin, bilimin de dinin desteğine ihtiyacı olmadığını söylemeye bile gerek yoktur.

Sonuç

Kozmik kıyamet olgusu, hem din ve felsefeyi, hem de bilimi yakından ilgilendiren yaşamsal öneme sahip olan *varoluşsal* bir sorundur. Kıyametin imkansızlığını savunan yaklaşımlar, hem bu noktada mevcut bilimsel gelişmelere ve verilere, hem de üç büyük ilahi dinin, özellikle Kur'an'ın kıyamet olgusuna yaklaşımıyla kesinlikle bağdaşmamaktadır. İster dini, isterse bilimsel olsun, kıyametin varlığını mümkün gören yaklaşımlar, bu bağlamda mantıksal olarak birbirine güç katarken, bunun aksini ön plana çıkaran yaklaşımları da zayıflatmakta ve güç durumda bırakmaktadır. Dolayısıyla, kıyametin varlığını mümkün gören yaklaşımların diğerlerine göre daha güçlü ve daha rasyonel olduğu söylenebilir.

Bilimsel çevrelerde bazı bilim adamlarının kozmik kıyametin imkanını ortadan kaldırmaya dönük çabalarının kökeninde, dinsel ve felsefi olarak ölümsüz olma arzusu, Tanrı'yı dışlamak ve bu evrendeki amaçsallığı devre dışı bırakmak gibi etkenlerin yattığı görülmektedir. Burada hedeflenen asıl şeyse, bütün bunların yerine rastlantısallığı veya şans koymaktır. Öte yandan, biyolojik silahlarla ya da başka bir olası etkenle gezegenimizin sonunun insan tarafından hazırlanmasının önüne geçmenin tek yolu, *evrensel ahlak ilkelerini* esas almaktır. Bu ilkelerin ise, din ve felsefenin temel konuları arasında yer aldığını biliyoruz. Kıyamet olgusunun dinsel ve felsefi uzantılarını şu şekilde özetleyebiliriz: *Ölümsüzlük düşüncesi, eskatolojik doğrulama, Tanrı (nın varlığı/yokluğu), amaçsallık, rastlantısallık ve ahlak*. Son çözümlemede, kıyametin imkanını ve imkansızlığını dile getiren yaklaşımların şu veya bu şekilde bu kavramlarla ilişkili olduğu aşikardır.